

pæriske og skandinaviske landes immigrations- og indvandrerpolitik. Det er derfor en mangel, at bogen ikke indeholder et stikordsregister. For det tredje anser jeg bogen for at være en god inspirationskilde til en diskussion af indvandrere og deres politiske rettigheder – en diskussion, der er blevet mere og mere nødvendig. Bogen er fuld af velargumenterede pointer, der giver stof til eftertanke. Og det er befriende ærligt, at Hammars normative synspunkter fremhæves eksplicit, uanset man som jeg er enig i forfatterens synspunkter, eller man er uenig.

Democracy and the Nation State har for alvor sat migrationsforskningen ind i en bredere politologisk sammenhæng. Jeg kan derfor varmt anbefale bogen til alle, der interesserer sig for både indvandrerpolitik i snæver forstand og for stats-teori, demokrati og rettigheder generelt. For, som Tomas Hammar skriver: »...immigration challenged both the nation state and the democratic system«.

Charlotte Hamburger
Institut for Statskundskab

Johannes Michelsen, *Pengene eller livet. Privat ejendomsret, aktieselskaber og politik*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag, 1991, 441 s., kr. 250,00.

Kun sjældent udgives i Danmark større videnskabelige afhandlinger om aktieselskaber. Men ved et mærkeligt tilfælde er der i efteråret 1991 kommet hele to bøger: den ovennævnte af Johannes Michelsen og Inger Dübecks *Aktieselskabernes retshistorie* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1991). Skønt begge bøger overvejende behandler aktieselskabernes historie i Danmark siden 1800-tallet, er det som at blive konfronteret med to forskellige verdener. Inger Dübecks bog drejer sig om retsregler og retspraksis under hovedsynspunktet lovydighed eller manglende lovydighed, hvortil kommer en mængde billeder med tekst, som fortæller konkret historie. Johannes Michelsens bog er en politologisk licentiatafhandling, hvor en kombination af teoretiske tilgangsvinkler er styrende for arbejdet.

Michelsen definerer bogens overordnede problemstilling på følgende måde: »Hvilke strukturelle træk i det danske samfunds politiske og økonomiske udvikling betinger, at aktieselskabet først har fået sin helt store succes som organisationsform i erhvervslivet 100 år efter at det blev introduceret?«. Denne succes sigter til antallet af aktie- og anpartsselskaber, som er mere end firedoblet i årene 1970-1987. Hovedproblemstillingen præciseres til tre delanalyser, som vedrører henholdsvis virksomhedernes økonomiske forhold, statens retlige regulering og den politiske accept/legitimitet af aktieselskaberne (s. 15-19).

Da »analysen er empirisk i sit sigte« (s. 33), skal den empiriske del omtales først. I kap. 6 og 8 gennemgås den retlige regulering af aktieselskaberne og den politiske debat i denne forbindelse. Hovedvægten lægges på lovforberedelserne og selve lovene af 1917, 1930 og 1973. I det mellemliggende kap. 7 etableres og diskuteres statistik over antallet af aktieselskaber og deres kapitalindskud

pæriske og skandinaviske landes immigrations- og indvandrerpolitik. Det er derfor en mangel, at bogen ikke indeholder et stikordsregister. For det tredje anser jeg bogen for at være en god inspirationskilde til en diskussion af indvandrere og deres politiske rettigheder – en diskussion, der er blevet mere og mere nødvendig. Bogen er fuld af velargumenterede pointer, der giver stof til eftertanke. Og det er befriende ærligt, at Hammars normative synspunkter fremhæves eksplicit, uanset man som jeg er enig i forfatterens synspunkter, eller man er uenig.

Democracy and the Nation State har for alvor sat migrationsforskningen ind i en bredere politologisk sammenhæng. Jeg kan derfor varmt anbefale bogen til alle, der interesserer sig for både indvandrerpolitik i snæver forstand og for stats-teori, demokrati og rettigheder generelt. For, som Tomas Hammar skriver: »...immigration challenged both the nation state and the democratic system«.

Charlotte Hamburger
Institut for Statskundskab

Johannes Michelsen, *Pengene eller livet. Privat ejendomsret, aktieselskaber og politik*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag, 1991, 441 s., kr. 250,00.

Kun sjældent udgives i Danmark større videnskabelige afhandlinger om aktieselskaber. Men ved et mærkeligt tilfælde er der i efteråret 1991 kommet hele to bøger: den ovennævnte af Johannes Michelsen og Inger Dübecks *Aktieselskabernes retshistorie* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1991). Skønt begge bøger overvejende behandler aktieselskabernes historie i Danmark siden 1800-tallet, er det som at blive konfronteret med to forskellige verdener. Inger Dübecks bog drejer sig om retsregler og retspraksis under hovedsynspunktet lovydighed eller manglende lovydighed, hvortil kommer en mængde billeder med tekst, som fortæller konkret historie. Johannes Michelsens bog er en politologisk licentiatafhandling, hvor en kombination af teoretiske tilgangsvinkler er styrende for arbejdet.

Michelsen definerer bogens overordnede problemstilling på følgende måde: »Hvilke strukturelle træk i det danske samfunds politiske og økonomiske udvikling betinger, at aktieselskabet først har fået sin helt store succes som organisationsform i erhvervslivet 100 år efter at det blev introduceret?«. Denne succes sigter til antallet af aktie- og anpartsselskaber, som er mere end firedoblet i årene 1970-1987. Hovedproblemstillingen præciseres til tre delanalyser, som vedrører henholdsvis virksomhedernes økonomiske forhold, statens retlige regulering og den politiske accept/legitimitet af aktieselskaberne (s. 15-19).

Da »analysen er empirisk i sit sigte« (s. 33), skal den empiriske del omtales først. I kap. 6 og 8 gennemgås den retlige regulering af aktieselskaberne og den politiske debat i denne forbindelse. Hovedvægten lægges på lovforberedelserne og selve lovene af 1917, 1930 og 1973. I det mellemliggende kap. 7 etableres og diskuteres statistik over antallet af aktieselskaber og deres kapitalindskud

1902-1987. Det viser sig, at antallet af selskaber ikke har været påvirket på en direkte og synlig måde af lovgivningen. Derfor antages lovgivningen primært at have »symbolsk betydning«. Dens »funktion er ... at udtrykke statens autoritative opfattelse af ejerskabet og knytte et sæt normer hertil« (s. 259 f.). Heller ikke de skiftende konjunkturer i den lange periode afspejles entydigt i antallet af selskaber. Men dette skyldes formodentlig, at statistikken alene gælder det totale antal og ikke specificerer antallet af konkurser og nystiftede selskaber. I øvrigt fremstiller Michelsen antallet af aktieselskaber efter en S-formet (logistisk) kurve, der har været benyttet tidligere om innovationers gennemslagskraft. Først går det langsomt, derefter meget hurtigt, hvorefter antallet stabiliseres på et vist niveau.

Næppe nogen ville have protesteret, hvis Johannes Michelsen havde holdt sig til ovennævnte: lovgivningen, lovgivningsprocessen og de realøkonomiske forhold for aktieselskaberne, som kan læses ud af økonomisk statistik. En sådan fremgangsmåde ville ikke kunne betegnes som a-teoretisk, hvis han havde inddraget gængse eller mindre gængse teorier om det politiske system og juridisk teori om valg af selskabstype. Michelsen har imidlertid suppleret med nogle fænomenologiske og retssociologiske teorier, som i sig selv er problematiske og omstridte, og hvis relevans for hans emne ikke er umiddelbart indlysende.

I selve bogens titel *Pengene eller livet* gemmer sig den ene af disse teorier. Det er Habermas' modstilling af »systemverden« og »livsverden«. Livsverdenen står for det konkrete liv og den kommunikative rationalitet, medens systemverdenen er bestemt af styringsmedierne penge (markedet) og magt (myndighederne). Michelsen modificerer Habermas' opfattelse ved at gøre de to »verdener« til aspekter, der begge reguleres af retssystemet. Ifølge Michelsen er retten altså ikke kun et medium i systemverdenen (s. 73 f.). Dermed kan han beskæftige sig ikke blot med arbejdernes livsverden, men også med forskellige grupper af virksomheds-ejeres og aktionærs livsverden. Den langsomme vækst i antallet af aktieselskaber indtil ca. 1970 ser han som udtryk for en modsætning mellem ejere, der var behersket af et »produktøkonomisk rationale« og derfor ønskede personligt ejede virksomheder, og ejere, der var behersket af et »pengeøkonomisk rationale« og derfor foretrak anonyme aktieselskaber, hvis aktier de kunne købe og sælge. Pointen er den, at stadig flere ejere er blevet pengeøkonomisk orienteret, dvs. domineret af systemverdenen. Deraf det stigende antal aktieselskaber.

Der ligger store muligheder i at inddrage de agerendes »livsverden«. For eksempel ville man utvivlsomt finde forskelle på iværksætteres og investorers tænkemåde. Og man ville kunne se en cyklus for den enkelte forretningsmand fra aktivt liv til gradvis tilbagetrækning og selvpensionering gennem aktiebesiddelse. Dermed ville vi nærme os »det konkrete liv« (s. 30). Men dette har Michelsen ikke samlet materiale til. Han har alene økonomisk statistik, juridisk litteratur og folketingsforhandlinger. De forretningsdrivende og deres juridiske rådgivere er ikke tilstede i materialet. Almindelig interesseanalyse med hensyn til store og små erhvervsdrivende og de politiske partiers kernevælgere skjuler sig bag ovennævnte produktøkonomiske og pengeøkonomiske »rationaler« (for eksempel s. 155, 279, 314, 328), og disse rationaler er de politisk agerende kun delvis bevidst om (s. 281).

Et andet problem ligger i anvendelsen af Teubners og Dalberg-Larsens retligt karakteriserede statstyper. Retsstaten afløses af velfærdsstaten, som igen – siden 1970'erne – er under omdannelse til en stat, som er præget af »refleksiv ret«. Det, man kalder »retsstaten«, er nok det mindst kontroversielle, og man kan efter min mening opfatte hovedparten af al aktieselskabslovgivning som faldende inden for dens rammer. Reguleringen går ud på at forhindre ledelsen i at bedrage aktionærerne, aktionærerne i at bedrage hinanden, og dem alle i at bedrage deres kreditorer. Af liberalister betegnes dette som en væsentlig »samfundsinteresse«. Johannes Michelsen vil imidlertid helst se 1930-loven som udtryk for en interventionspolitik af velfærdsstatslig karakter og 1973-lovene som udtryk for refleksiv ret (s. 339-42). Sidstnævnte form for ret er af Teubner defineret som en moderne rammestyring, der lægger vægt på procedurer, delegering af kompetence til organisationer og virksomheder mm. (s. 132). Begrebet »refleksiv ret« er imidlertid så vagt defineret, at det af Teubner kan opfattes som et nødvendigt middel til at aflaste statsapparatet og integrere individerne i systemet - medens det af Dalberg-Larsen bruges til at agitere for øget demokrati og selvforvaltning. Jeg mener ikke, at man helt kan afvise de omtalte tendenser i retsudviklingen. Men medens en retsstatslig tankegang virkelig var og er et generelt styringssystem, så er den velfærdsstatslige regulering indskrænket til bestemte, afgrænsede områder. Og den refleksive ret lader sig bedst diskutere i forbindelse med nye interventionsområder som planlægning og miljøpolitik.

Nu skriver Michelsen selv, at »det i vidt omfang (vil) være overladt til læseren at vurdere, om mit valg af tilgang og teori er rigtigt og hensigtsmæssigt« (s. 33 f.), og at han med sit empiriske materiale ikke har villet bekræfte eller afkræfte sine teoretiske tilgange som sådanne. Hele bogens opbygning og vedholdende konfrontation af teoretiske »forventninger« med empirisk materiale taler dog i modsat retning. Samtidig vil mange læsere nok have en følelse af, at de teoretiske tilgangsvinkler til dels er valgt af politiske grunde, og dette vil skabe henholdsvis sympati eller antipati for afhandlingen. Michelsen har meget til overs for den personligt ejede og ledede virksomhed, hvad der også fremgår af hans tidligere arbejder om landbruget og andelsbevægelsen. Parallelt med dette mener han, at der på større virksomheder (aktieselskaber) i højere grad bør være medarbejderrepræsentation i ledelsen og medarbejdereje (s. 378 f.). Hvis han nu havde angivet dette som et af ham forud fastlagt mål – og derpå omhyggeligt, teoretisk og empirisk, analyseret de udviklingstendenser, som førte i den retning, og de modsatrettede tendenser? Det behøvede langt fra at være blevet uvidenskabeligt. Man kender fremgangsmåden både inden for normativ økonomi og inden for samfundsfilosofien helt siden Platon. Med en sådan fremgangsmåde var både forfatteren og læseren sluppet for de mange bekræftede og de få skuffede »forventninger«.

Michelsen anfører et sted, at hans strukturelle analyse indebærer en risiko for »en systematisk undervurdering af helt umiddelbare og konkrete forklaringer på de fænomener«, han undersøger (s. 41). Derfor skal det siges, at han er helt opmærksom på, at så simple forhold som importreguleringer (1930'erne) og skattebegunstigelser (siden 1970) har haft stor betydning for antallet af nye aktieselskaber (s. 256 og 258).

Til slut skal det nævnes, at bogen er velskrevet og fri for ubehagelig fagjargon. Den er instruktiv og inspirerende. Ovenfor er der taget forbehold over for den stædige og egensindige fastholdelse af bestemte teorier. På den anden side har en vis stædighed og egensindighed nok været forudsætningen for, at Michelsen overhovedet kunne sidde i Esbjerg og færdiggøre et stort arbejde, der omfatter fagområder som statskundskab, jura, økonomi, retshistorie og retssociologi. Måske hører Johannes Michelsen til de få mennesker, der er heldige nok til kun at have deres kvaliteters fejl – som franskmændene siger.

Helmuth Schledermann
Institut for Retslære, Retshistorie og Retssociologi

Elinor Ostrom, *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York: Cambridge University Press, 1990, 280 s., \$ 14.95.

En å løber gennem landskabet. Undervejs passerer den adskillige landmænds arealer. Nogle af dem dyrker kartofler. Andre har udlagt arealer med græs til umiddelbar græsning eller ensilering. Andre igen har gravet et hul i jorden, som de har fyldt med vand fra åen for der at opdrætte ørreder. De har et fælles problem. De vil gerne bruge vandet i åen for at forbedre deres private indtjening.

Det problem adskiller sig ikke fra det problem, der opstår, når mange forskere ansat på flere institutter har overtalt nogen til af finansiere en main-frame-computer, hvortil de alle har adgang. Elinor Ostrom ville da også med det samme påpege, at både bønder og forskere står over et CPR-problem – dvs. et problem med Common Pool Resources.

I gamle dage løste man det første problem ved en kombination af to metoder. På den ene side havde statsmagten etableret en vandløbslov. Den var der imidlertid ikke megen statsmagt i. Den opsatte først og fremmest nogle spilleregler, som sikrede, at tvister blev afgjort på fredsommelig vis. På den anden side var der da et net af instanser, hvori de berørte parter selv var repræsenteret, og hvori en uvildig tredjepart, ssom regel en dommer, også havde sæde som formand eller opmand.

Det system blev opløst i begyndelsen af 1980'erne. Ikke så meget fordi det ikke fungerede. Men snarere fordi den gængse opfattelse på det tidspunkt var blevet, at det skulle rationaliseres. Det vil sige passes ind i det almindelige administrative system og det fine spind af regler, som er fastlagt i miljølovgivningen og de utallige regler, som igen er baseret på den. Det spillede i den sammenhæng også en rolle, at mange andre end lodsejerne blandede sig. Det gjaldt organisationerne for sportsfiskere, naturfredere, rekreationister, hvis opfattelse er, at landbrugsjord er alment tilgængelig for byboer etc.

På den baggrund slutte statsmagten et system, som tidligere var karakteristisk for løsningen af mange kollektive problemer i Danmark. Ind kom i stedet den politiske og med den også en bureaukratisk statsmodel.